

Микола ГАЛІВ

*доктор педагогічних наук, доцент кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7068-3124>
e-mail: halivm@yahoo.com*

Анна ОГАР

*кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри
філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4917-8008>
e-mail: annaogar@ukr.net*

**«ЧЛЕН ОУН» ВАРВАРА СТЕПАНІВНА ЖУРБЕНКО:
ДОЛЯ РЕПРЕСОВАНОЇ ВЧИТЕЛЬКИ
(за матеріалами архівно-кримінальної справи)**

Представлено біографію шкільної вчительки Варвари Журбенко, яку радянські органи державної безпеки в 1946 р. обвинуватили у належності до Організації українських націоналістів (ОУН) та «зраді батьківщини». Опрацьовано і проаналізовано архівно-кримінальну справу В. Журбенко, що зберігається в Архіві Управління Служби безпеки України у Львівській обл. Встановлено, що В. Журбенко брала участь у діяльності одного з низових підпільних осередків ОУН у Дніпропетровську на початку 1943 р. Зазначено, що контакти із членкинею ОУН Надією Вороніною, яка водночас була агенткою радянських спецслужб, відіграли трагічну роль у подальшому житті вчительки. З'ясовано, що, здобувши педагогічну освіту, В. Журбенко з 1944 р. працювала в неповній середній школі с. Хідновичі Дрогобицької обл. Встановлено, що в той час вона налагодила листування з Н. Вороніною, але вже в жовтні 1946 р. її заарештували. Констатовано, що під час слідства В. Журбенко примусили зізнатися у належності до ОУН, відтак засудили на 10 років ув'язнення у радянських концтаборах.

Виявлено, що після смерті Й. Сталіна й початку «хрущовської відлиги» В. Журбенко спробувала домогтися справедливості й зверталася до органів радянської влади з проханням про перегляд її справи. Встановлено, що справу двічі перевіряли (у 1955 р. і 1959 р.) і, зрештою, її реабілітували. З'ясовано, що кримінальну справу проти неї сфабрикував слідчий працівник Міністерства державної безпеки (МДБ) Бердак, який застосував побиття і погрози. Відтак виявлено, що В. Журбенко не була членкинею ОУН, хоча деякі сучасні історики переконані в її належності до організації.

Ключові слова: Варвара Степанівна Журбенко, МДБ, ОУН, Дніпропетровськ, Дрогобицька обл., військовий трибунал, реабілітація.

Одне з традиційних, але повсякчас актуальних завдань дослідників українського визвольного руху середини ХХ ст. – формування вичерпного поіменного переліку його учасників. На сьогодні виявлено біографічну інформацію на тисячі й тисячі членів ОУН та вояків УПА (Української повстанської армії), яка, попри все, потребує уточнення, корекції або її перегляду. Маємо на увазі вилучення з переліку оунівців і повстанців прізвищ тих осіб, які не мали прямого відношення до діяльності організованих структур визвольного руху, але були обвинувачені в належності до «контрреволюційних організацій» й засуджені за сумнозвісною статтею 54-11 Кримінального кодексу (КК) УРСР. Опрацювання сучасними дослідниками звітних матеріалів радянських спецорганів неодноразово приводило їх до хибних висновків щодо належності деяких репресованих осіб до ОУН чи УПА. Серед таких можна назвати й Варвару Журбенко, яку як членкиню ОУН зафіксовано в «Довіднику-пошуківцю...» Мирослава Горбала¹. Звісно, останній зробив це на основі архівних матеріалів, зокрема довідки військового прокурора військ Міністерства внутрішніх справ (МВС) Дрогобицької обл. А. Александрова щодо справ заарештованих і засуджених за «контрреволюційні злочини» в 1946 р., що зберігається в Державному архіві Львівської обл.² Однак більш об'єктивну інформацію дають архівно-кримінальні справи осіб, яких обвинуватили в належності до ОУН. Саме це й підштовхнуло нас до розгляду архівно-кримінальної справи В. Журбенко, яка зберігається в Архіві Управління СБУ у Львівській обл.

Біографія Варвари Журбенко наразі не була предметом спеціальних наукових досліджень. Прізвище вчительки, крім «Довідника-пошуківця...» Мирослава Горбала, зафіксоване і в статті Миколи Галіва про репресії службовців та представників інтелігенції Дрогобиччини в 1946 р.³ Із невідомих причин В. Журбенко не згадана в п'ятитомному збірнику «Реабілітовані історією. Львівська область». З огляду на відсутність цілісного біографічного нарису про В. Журбенко, вважаємо за необхідне заповнити цю лауну, опершись на матеріали її архівно-кримінальної справи. Вона містить традиційний для такого типу архівних справ набір документів: постанови на арешт й обрання запобіжного заходу, ордер на арешт та обшук, анкета заарештованого, акт обшуку, протоколи допитів, протокол закінчення слідства, обвинувальний висновок, протокол судового засідання, вирок військового трибуналу (ВТ), реабілітаційні матеріали тощо.

Мета статті – на основі матеріалів архівно-кримінальної справи розкрити біографію репресованої радянськими органами держбезпеки вчительки Варвари Журбенко.

Варвара Степанівна Журбенко народилася 7 грудня 1925 р. у с. Морозівка Олександрівського р-ну Кіровоградської обл. у сім'ї селянина-бідняка. Її батько

¹ Горбаль М. Довідник-пошуківець. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини 1939–1950 (за архівними документами). Торонто; Львів: «Літопис УПА», 2005. С. 319.

² Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.). Ф. 5001. Оп. 8. Спр. 263. Арк. 43–44.

³ Галів М. Репресії проти службовців та інтелігенції Дрогобицької області у 1946 р.: історично-статистичний нарис. *Український націоналізм: історія та ідеї*: наук. зб. / за ред. О. Багана. Рожнятів, 2013. Вип. 2. С. 96–104.

Степан Лаврентійович Журбенко народився 1892 р., мати Марія Степанівна – 1906 р.⁴. За деякий час на Кіровоградщині розпочалася колективізація сільського господарства. У сусідньому з Морозівкою селі Ясинуватка (обидва входили до Бандурівської сільської ради) було засновано колгоспи «Добробут», «Нове життя»⁵. Під час Голодомору 1932–1933 рр. у Морозівці померло 134 особи⁶. У цей час Степан Журбенко намагався врятувати сім'ю. Як пізніше згадувала Варвара, через матеріальні умови їхня сім'я 1932 р. поїхала до Криму й оселилася у Євпаторії. Саме там вона пішла до школи. У 1934 р. родина Журбенків повернулася з Євпаторії і зупинилася в Кам'янському (з 1936 р. – Дніпродзержинськ). Там Варвара продовжила навчання і 1942 р. здобула десятирічну загальну середню освіту. У цей час у сім'ї з'явилися молодші діти: Лідія (1934 р. н.), Володимир (1937 р. н.) і Віра (1941 р. н.). Батьки працювали в радгоспі № 12 на околицях Дніпродзержинська⁷.

Невідомо, у якій саме школі навчалася В. Журбенко. На початку 1941 р. у місті налічувалося 19 повних середніх шкіл⁸. Виникає питання щодо свідчення про закінчення саме 10-класної школи – заклади освіти такого рівня, як відомо, в райхскомісаріаті «Україна» офіційно не діяли. Припускаємо, що педагогічні колективи окремих шкіл у 1941/1942 н. р. все ж провадили старші класи, бажаючи дати дітям повну загальну середню освіту. Тим більше, що указ райхскомісара Еріха Коха (Erich Koch) про дозвіл навчатися у школах лише дітям до 11-річного віку з'явився 12 січня 1942 р., а директиви й укази щодо введення в райхскомісаріаті чотирирічної шкільної освіти побачили світ тільки 13–15 серпня 1942 р.⁹. На серпень 1942 р. у Дніпродзержинську (Кам'янському) діяло 16 початкових шкіл¹⁰.

Восени 1942 р. В. Журбенко поїхала до Дніпропетровська і вступила до університету¹¹. Зауважимо, що утворення Українського державного університету у Дніпропетровську, яке відбулося 22 вересня 1941 р., ініціювала обласна управа на чолі з проф. Панасом Олійниченком. Ректором університету призначено проф. Івана Розгіна, а 15 жовтня 1941 р. затверджено статут і структуру закладу. У його складі діяло 9 факультетів, курси німецької мови, а кількість студентів налічувала 3 245 осіб¹². Невідомо, на який саме факультет вступила В. Журбенко. Відповідно до її свідчень, навчання в університеті восени 1942 р. так і не розпочалося. Щоб не втрачати часу, вона приблизно тиждень вчилася на курсах німецької мови, які діяли в університеті. Однак незабаром кинула навчання і перейшла до

⁴ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області (далі – Архів УСБУ ЛО). Спр. П-19194. Арк. 15–15зв, 71.

⁵ Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Кіровоградська область. Кіровоград: ТОВ «Імекс ЛТД», 2008. С. 395–396.

⁶ Там само. С. 549.

⁷ Архів УСБУ ЛО. Спр. П-19194. Арк. 15–15зв.

⁸ Місто Дніпродзержинськ у роки війни (1941–1945). Збірник архівних документів та фотографій / упоряд. Р. А. Занько, Г. О. Кулініч, О. М. Самойленко. Дніпродзержинськ: Вид. дім «Андрій», 2013. С. 22.

⁹ Єржабкова Б. Шкільна освіта та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944) у світлі німецьких документів. Київ: Наукова думка, 2008. С. 84.

¹⁰ Місто Дніпродзержинськ у роки війни (1941–1945)... С. 62.

¹¹ Архів УСБУ ЛО. Спр. П-19194. Арк. 35.

¹² Чепурко О. О. Історія Державного українського університету у м. Дніпропетровськ (1941–1943): постановка наукової проблеми. *Гілея*: зб. наук. праць. Київ, 2015. Вип. 95. С. 85.

Дніпропетровського транспортного інституту¹³. Відзначимо, що цей заклад також було утворено в місті рішенням обласної управи в перший рік німецької окупації¹⁴. Він сформувався на основі Дніпропетровського державного інституту інженерів залізничного транспорту, який евакуювали радянські власті.

Під час навчання в інституті Варвара Журбенко підтримувала тісні стосунки з Надією Вороніною, з якою навчалася ще в 10-му класі школи у Дніпродзержинську. Надія була успішною студенткою і допомагала Варварі в навчанні. У січні 1943 р. В. Журбенко відвідала квартиру Н. Вороніної, де в той час відбувалося зібрання членів ОУН. Дівчина на ім'я Галина читала націоналістичну літературу, обговорювала питання утворення самостійної України. У зібранні брали участь ще декілька дівчат, зокрема студентка Ніла Сидоренко. Н. Вороніна доручила В. Журбенко розповсюдити в місті п'ять листівок націоналістичного змісту, а також надала їй для ознайомлення декілька брошур, одна з яких була присвячена боротьбі Симона Петлюри за українську державність¹⁵. Усе це дало підстави В. Журбенко зробити висновок про належність Н. Вороніної до ОУН.

Зауважимо, що діяльність ОУН(б) у роки нацистської окупації Дніпропетровщини була доволі масштабною. Саме оунівці, які потрапили до Дніпропетровська у складі Південної похідної групи ОУН, ініціювали створення в місті української управи, а перший провідник Дніпропетровського обласного проводу ОУН Василь Регей був ще й керівником організаційного відділу в обласній управі Олійниченка. У Дніпропетровську з літа 1942 р. до осені 1943 р. підпільно діяв крайовий провід ОУН на Південноукраїнських землях на чолі з Василем Куком, а загальна чисельність підпільників на теренах Дніпропетровської обл. становила не менше 700 осіб (разом із «симпатиками» ця кількість могла сягати 5 000 осіб)¹⁶.

Проте В. Журбенко недовго була студенткою у Дніпропетровську. З огляду на загрозу вивезення до Німеччини, у лютому 1943 р. виїхала до батьків у Дніпродзержинськ, де влаштувалася на роботу в радгосп № 12. Намагаючись здобути хоч якусь професію, відвідувала курси крою та шиття. У радгоспі працювала до повернення радянських військ і влади¹⁷. Відзначимо, що діяльність радгоспу № 12 і курсів крою та шиття у Дніпродзержинську (Кам'янському) під час німецької окупації підтверджують документи й спогади¹⁸.

З поверненням радянської влади В. Журбенко в жовтні 1943 р. вступила на навчання до Дніпродзержинської педагогічної школи, яку закінчила 1944 р.¹⁹. Зазначимо, що напередодні німецької окупації в місті діяв педагогічний технікум, який розташовувався у приміщенні середньої школи № 25²⁰. Його було відновлено під назвою Дніпродзержинської педагогічної школи 20 листопада 1943 р. Систематичне

¹³ Архів УСБУ ЛО. Спр. П-19194. Арк. 15, 35.

¹⁴ Чепурко О. О. Історія Державного українського університету... С. 85.

¹⁵ Архів УСБУ ЛО. Спр. П-19194. Арк. 17–17зв.

¹⁶ Панченко В., Щур Ю., Середін А. Дніпропетровська ОУН у боротьбі з німецькою окупацією (документи і матеріали). Дніпропетровськ, 2010. С. 8, 14, 24; Куделя Д. Дніпропетровці в Українській повстанській армії. *Діяльність підпілля ОУН на Сході України*: зб. статей. Дніпропетровськ, 2010. С. 39–40.

¹⁷ Архів УСБУ ЛО. Спр. П-19194. Арк. 15, 35.

¹⁸ Місто Дніпродзержинськ у роки війни (1941–1945)... С. 102, 123, 137.

¹⁹ Архів УСБУ ЛО. Спр. П-19194. Арк. 15.

²⁰ Місто Дніпродзержинськ у роки війни (1941–1945)... С. 23.

навчання розпочалося у січні 1944 р. На початку квітня того ж року в закладі навчалася 336 осіб²¹. У зв'язку з нестачею вчительських кадрів у тогочасній Україні педагогів готували за скороченою програмою. Припускаємо, що В. Журбенко, маючи загальну середню освіту, була зарахована на 3-й курс педагогічної школи й справді закінчила її в середині 1944 р.

Опісля Народний комісаріат освіти УРСР скерував В. Журбенко на роботу у Дрогобицьку обл. Прибувши до Дрогобича на початку жовтня 1944 р., вона отримала скерування до Медиківського р-ну, де її відправили на роботу до неповної середньої школи с. Хідновичі²². На той час тут працювали такі педагоги: Т. М. Василенко, В. Л. Троянова, М. П. Малієнко, Н. М. Гладка, І. І. Тарас, О. С. Сеньо, В. В. Михасяк. Найближчі стосунки у Варвари Журбенко склалися з Тетяною Василенко, яка також була родом із Дніпропетровщини. Варвара мешкала в місцевого жителя Людвіка Ерна²³. У 1945 р. вступила до комсомолу²⁴. Відомо, що навчала 4-й клас і викладала історію середніх віків у 5–7-х класах школи²⁵.

Важливу роль у подальшій життєвій трагедії В. Журбенко відіграло листування з Н. Вороніною. Наприкінці 1944 р. В. Журбенко отримала короткого листа від колишньої подруги. Відтак написала відповідь, повідомивши, що добре облаштувалася на новому місці, розповіла про свою працю у школі, зокрема святкування дня Жовтневої революції. Незабаром знову надійшов лист від Надії Вороніної, у якому та дорікнула Варварі за святкування й повідомила, що «свято революції» провела вдома. Крім того, Надія запитувала, чи не зустрічала Варвара у Західній Україні «західнячку» Галину (дівчину, яка в січні 1943 р. проводила зібрання на квартирі у Вороніної)²⁶.

20 січня 1945 р. В. Журбенко написала другого листа до Н. Вороніної, який зберігся в її архівно-кримінальній справі. Відзначимо, що саме цей лист потрапив до рук працівників радянських органів держбезпеки і став одним із доказів у звинуваченні вчительки. Загалом В. Журбенко тепло вітала подругу й бажала здійснення мрій. У листі увагу працівників МДБ привернули слова про очікування: «... коли прийде щаслива хвилинка, коли ліси і гори заспівають і люди, а тепер нічого сміятись, нічого бавитись радісно, а треба зачекати хвилику, звичайно чекати не склавши руки, а допомагати роботою, щоб скоріше прийшла та щаслива хвилинка»²⁷. Далі В. Журбенко писала про життя західноукраїнських селян, які забезпечені власними домівками, домашньою худобою і птицею, гарним одягом. Зауважувала, що не зустрічала «Галини Незнайкової» в західних областях України. Впадає у вічі, що Варвара двічі згадала в листі про Бога: вперше – відзначивши, що Він пошле щастя й обдарує народ «усім добрим на світі», вдруге – описавши заможне життя селян на Дрогобиччині, емоційно висловилися: «Так, мені здається, що так ніколи не будемо жити, нас карає Бог за те, що ми такі безвірні і взагалі не тільки нас, а весь наш нарід»²⁸.

²¹ Місто Дніпродзержинськ у роки війни (1941–1945)... С. 207.

²² Архів УСБУ ЛО. Спр. П-19194. Арк. 15зв.

²³ Там само. Арк. 18зв, 38.

²⁴ Там само. Арк. 6.

²⁵ Там само. Арк. 60.

²⁶ Там само. Арк. 16зв., 19зв.

²⁷ Там само. Арк. 53.

²⁸ Там само. Арк. 53зв.

Улітку 1946 р. під час відпустки В. Журбенко побувала у Дніпродзержинську, де дізналася про можливий арешт Н. Вороніної²⁹. Повернувшись на Дрогобиччину, продовжила працю у школі, але вже 2 жовтня 1946 р. її затримали і допитали. Допит проводив старший уповноважений 3-го відділення 2-го відділу Управління МДБ Дрогобицької обл. лейтенант Сухов. Під час допиту В. Журбенко розповіла свою біографію, намагаючись приховати інформацію про ОУН. Проте слідчий стверджував, що В. Журбенко, будучи студенткою Дніпропетровського транспортного інституту, була завербована до ОУН і під керівництвом Н. Вороніної проводила «націоналістичну роботу». Так затриманій довелося розповісти про «націоналістичні листівки», переховування у себе на квартирі «якогось ящика» (слідчий знав, що там була друкарська машинка), читання брошур «націоналістичного змісту» і, зрештою, про присутність на зібранні членів ОУН у січні 1943 р. При цьому В. Журбенко цілковито заперечувала свою належність до ОУН, стверджуючи, що її ніхто не вербував і членкинею цієї організації вона ніколи не була. Лейтенант Сухов намагався дізнатися про контакти з ОУН і УПА, які В. Журбенко начебто встановила на Дрогобиччині. Натомість обвинувачена цілком заперечила свої зв'язки з підпіллям і повстанцями³⁰.

Наступного дня, 3 жовтня 1945 р., відбувся черговий допит. Цього разу емдебіст Сухов знову вимагав зізнання у членстві в ОУН, а одержавши негативну відповідь, побудував розмову навколо листа до Н. Вороніної. В. Журбенко підтвердила, що протиставляла життя західноукраїнських селян наявному у СРСР колгоспному ладу, а також говорила про страх перед Н. Вороніною, з огляду на який намагалася натякнути останній про свою «націоналістичну роботу» на Дрогобиччині. Загалом В. Журбенко називала лист «брехливим», покликаним створити в Н. Вороніної лише видимість її «націоналістичної діяльності»³¹.

Проте цього для лейтенанта Сухова виявилось достатньо. 5 жовтня 1946 р. він підписав постанови про арешт В. Журбенко й обрання для неї запобіжного заходу – тримання під вартою. Днем раніше в помешканні затриманої було проведено обшук³². До слова, саме тоді складено анкету заарештованої, де, зокрема, подано опис її зовнішності: низький зріст (до 154 см), середня фігура, коротка шия, темно-русьве волосся, чорні очі, кругле обличчя, низьке чоло, прямі брови, малий ніс, зігнута спинка носа, малий рот, виступаюче підборіддя. Водночас вказано й офіційну дату арешту – 7 жовтня 1946 р.³³

Надалі справу вів слідчий слідчого відділу Управління МДБ Дрогобицької обл. молодший лейтенант Бердак. З 15 жовтня по 15 листопада 1946 р. він провів 11 допитів В. Журбенко, інколи двічі на добу: вдень і вночі. Уже під час другого (проти ночі на 16 жовтня) арештована зізналася, що була завербована до ОУН студенткою Дніпропетровського транспортного інституту Н. Вороніною. Сталося це начебто за таких обставин: після прочитання наданої Н. Вороніною «націоналістичної літератури» В. Журбенко побувала вдома у своєї подруги. Остання на аркуші паперу написала «ОУН» і запитала, що це означає. Оскільки В. Журбенко

²⁹ Архів УСБУ ЛО. Спр. П-19194. Арк. 16.

³⁰ Там само. Арк. 15–21.

³¹ Там само. Арк. 22–24зв.

³² Там само. Арк. 1, 3–4.

³³ Там само. Арк. 7.

не знала, то Н. Вороніна пояснила і вказала на мету організації – створення самостійної України. За два дні Варвара побувала на зібранні оунівців у помешканні студентки інституту Ніли Сидоренко, де одна з присутніх, на ім'я Галина, вголос читала «націоналістичну літературу» та пояснювала зміст прочитаного. Після зібрання Н. Вороніна запропонувала В. Журбенку вступити до ОУН і та погодилася³⁴.

16 жовтня 1946 р. слідчий Бердак представив обвинувачення В. Журбенку, у якому йшлося про її належність до ОУН під псевдонімом «З», а згодом – «4», і проведення роботи у складі цієї організації. Загалом обвинувачення стосувалося двох статей КК УРСР – 54-1а і 54-11³⁵. В. Журбенку з обвинуваченням погодилася, але цілковито заперечила наявність у неї будь-яких псевдонімів³⁶. Відтак допити тривали. Слідчий намагався дізнатися про структуру ОУН, завдання, які В. Журбенку начебто одержала при виїзді на роботу у Дрогобицьку обл., зв'язки арештованої з підпіллям ОУН і повстанцями УПА в Медиківському р-ні загалом та с. Хідновичі зокрема. В. Журбенку продовжувала заперечувати будь-які контакти з оунівцями на Дрогобиччині, говорила про відсутність завдань для неї з боку ОУН, заперечувала наявність у неї псевдонімів і вкотре пояснювала мотивацію її листа до Н. Вороніної у січні 1945 р.³⁷. Зрештою, слідчому так і не вдалося дізнатися щось суттєво більше, ніж те, що вона розповіла на допиті 15 жовтня.

Закінчуючи слідство, емдебіст Бердак долучив до справи два важливі документи: витяг із протоколу допиту Анни Михайлівни Німець від 5 лютого 1946 р. та витяг із протоколу допиту Нелі Савівни Сидоренко від 13 березня 1946 р. Згідно з першим документом, саме А. Німець на допиті в Києві засвідчила належність Варвари (прізвище вона не назвала) з Кам'янського, студентки Дніпропетровського інституту інженерів залізничного транспорту, до ОУН під псевдонімом «4», а потім – «З». Крім того, у витязі йшлося про належність Варвари до ланки Вороніної³⁸. Із витягу протоколу допиту Н. Сидоренко також ставало відомо про «учасницю ОУН Варю» – студентку Дніпропетровського транспортного інституту, яка за дорученням Н. Вороніної переховувала в себе на квартирі (на вул. Пороховій, 41) друкарську машинку³⁹. Водночас до справи В. Журбенку слідчий додав довідку про те, що за повідомленням Дніпропетровського Управління МДБ Н. Вороніна, Н. Сидоренко та А. Німець заарештовані в лютому 1946 р. і засуджені до різних термінів ув'язнення, етаповані до таборів для відбування покарання⁴⁰. Довідку підписав сам Бердак, якому цей документ був потрібен, очевидно, щоб обґрунтувати відсутність на майбутньому суді таких важливих свідків.

Слідство у справі В. Журбенку закінчилося 21 листопада 1946р.⁴¹. Наступного дня слідчий Бердак уклав обвинувальний висновок. У ньому викладено встановлені розслідуванням «факти» щодо В. Журбенку: 1) у січні 1943 р. добровільно вступила в ОУН, у якій перебувала спочатку під псевдонімом «4», потім – «З»;

³⁴ Архів УСБУ ЛО. Спр. П-19194. Арк. 26–27.

³⁵ Там само. Арк. 28–28зв.

³⁶ Там само. Арк. 29зв.–30.

³⁷ Там само. Арк. 31–44зв.

³⁸ Там само. Арк. 46–46зв.

³⁹ Там само. Арк. 45.

⁴⁰ Там само. Арк. 47.

⁴¹ Там само. Арк. 49.

2) як членкиня ОУН вивчала «націоналістичну літературу» й була присутня на нелегальних зборах, де вирішувалися питання боротьби проти радянської влади; 3) у січні 1943 р. за завданням керівництва ОУН переховувала в себе на квартирі друкарську машинку, яку потім передала для користування організації; 4) прибувши в 1944 р. із Дніпропетровська на роботу до Дрогобицької обл., встановила письмовий зв'язок із керівницею ОУН Н. Вороніною; 5) у листі до Н. Вороніної у січні 1945 р. висловлювала «антирадянські націоналістичні погляди», зводила наклеп на радянську дійсність, а також повідомляла, що продовжує роботу в ОУН. Відтак в обвинувальному висновку констатовано, що В. Журбенко визнала себе винною у звинуваченнях за ст. 54-1а і ст. 54-11 КК УРСР, окрім того, викривається показами свідків Н. Сидоренко й А. Німець та речовим доказом (листом до Н. Вороніної)⁴².

Справа В. Журбенко була передана ВТ військ МВС Дрогобицької обл., який 10 грудня 1946 р. провів підготовче засідання, призначивши закритий суд за участю сторін обвинувачення і захисту та без виклику свідків⁴³. 20 грудня 1946 р. відбулося судове засідання ВТ у складі майора юстиції Панфілова (голова), капітана юстиції Пархачова й лейтенанта Крячка (члени), за участі прокурора Герасімова й адвоката Фриси. Під час засідання В. Журбенко визнала себе винною, розповіла про свою діяльність у 1943 р. і листи до Н. Вороніної. Проте наважилася заявити, що не знає, чи Н. Вороніна належала до ОУН, заперечила свою належність до організації й сам «факт» її вербування. Коли голова ВТ зачитав її зізнання із протоколу допиту, Варвара сказала: «Я визнаю, що протокол цей підписувала, бо слідчий погрожував, я підписала, але це неправильні покази, я їх на слідстві слідчому не говорила. Я не говорила, що мене Вороніна завербувала в ОУН, я тільки говорила, що Вороніна була тоді керівницею, але чи керівницею ОУН чи чогось іншого – я не знаю»⁴⁴. Відповідаючи на запитання судді про підписані протоколи, вона зазначила, що її не били, але покази вона давала інші, а слідчий записав «в іншому стилі». В. Журбенко відзначила, що у протоколах є неточності з датами, зі свідченнями про друкарську машинку (бо арештована розповідала про переховування «закритого ящика»), із твердженнями про зміст розмов під час таємного зібрання. За словами Варвари Журбенко, Надія Вороніна й Галина говорили про боротьбу проти німців за самостійну Україну, але проти СРСР вони при цьому мову не вели. Крім того, підсудна заперечила покази Н. Сидоренко, які зачитав голова ВТ⁴⁵.

Попри все, прокурор Герасімов заявив про доведеність провини В. Журбенко за ст. 54-1а і ст. 54-11 і просив для неї покарання – 10 років виправно-трудових таборів (ВТТ) та позбавлення прав на 5 років. Адвокат Фрис також говорив про «доведеність вини», хоча просив взяти до уваги й те, що все відбувалося 1943 р. (натякаючи на тогочасне неповноліття підсудної), а також те, що дівчина випадково потрапила на зібрання ОУН. В останньому слові В. Журбенко знову ж визнала вину, але просила справедливого суду та пом'якшення покарання⁴⁶. Відтак ВТ виніс вирок, який в основному повторив обвинувальний висновок, що склав

⁴² Архів УСБУ ЛО. Спр. П-19194. Арк. 51–51зв.

⁴³ Там само. Арк. 55–55зв.

⁴⁴ Там само. Арк. 61зв.

⁴⁵ Там само. Арк. 60зв.–62зв.

⁴⁶ Там само. Арк. 62зв.

слідчий, присудивши 10 років ВТТ, 5 років позбавлення прав і конфіскацію особистого майна⁴⁷.

Покарання В. Журбенко відбувала в одному з таборів Дубравного табірною управління МВС («Дубравлаг»), розташованого в Мордовії. Після смерті Йосифа Сталіна (Йосиф Сталин) у СРСР розпочалися перегляди справ засуджених за політичними статтями, передусім за т. зв. «контрреволюційну діяльність» та «зраду батьківщини». Цим вирішила скористатися В. Журбенко і 14 листопада 1954 р. написала на ім'я голови Верховної Ради СРСР Климента Ворошилова (Климент Ворошилов) прохання про помилування. Визнаючи провину, вона акцентувала на здійсненні злочину у віці 17 років і запевняла, що таке більше ніколи не повториться⁴⁸.

Прохання засудженої було спрямоване до Управління Міністерства юстиції (Мін'юсту) УРСР у Дрогобицькій обл., де, дослідивши архівно-слідчу справу В. Журбенко, з'ясували, що ВТ у грудні 1946 р. неправильно кваліфікував дії підсудної за ст. 54-11 КК УРСР, бо «членом ОУН вона не була». Тож дії В. Журбенко потрібно кваліфікувати за ст. 54-1а КК УРСР. При обранні покарання суд не врахував і того, що В. Журбенко вчинила злочин неповнолітньою, походить із селян-бідняків, активної діяльності не проводила. Відтак у висновку працівника Дрогобицького Управління Мін'юсту Манко від 11 лютого 1955 р. пропонувалося знизити покарання до 8 років⁴⁹. Опісля Дрогобицька обласна комісія з перегляду справ на осіб, засуджених за контрреволюційні злочини, визнала слушними ці пропозиції. Далі справа потрапила до ВТ Прикарпатського військового округу (ПрикВО), який 16 серпня 1955 р. прийняв рішення змінити вирок ВТ військ МВС Дрогобицької обл. щодо В. Журбенко, та перекваліфікувати її дії на ст. 54-12 («недонесення органам влади про контрреволюційні злочини»). За цією статтею В. Журбенко визначено покарання 8 років ВТТ, термін яких мав закінчитися ще 30 жовтня 1954 р. Окрім того, з вироку було вилучено пункт про конфіскацію майна⁵⁰.

Зазначене рішення ВТ ПрикВО скерувало до «Дубравлагу», але з'ясувалося, що В. Журбенко була звільнена ще 25 травня 1955 р. за рішенням Верховного суду Мордовської РСР від 14 травня 1955 р. і виїхала до Дніпродзержинська⁵¹. Звідти вона переїхала до с. Берельох Сусуманського р-ну Магаданської обл. Росії, де їй під розписку в жовтні 1955 р. вручили рішення ВТ ПрикВО⁵².

Однак цей вирок В. Журбенко не задовольнив, і вона вирішила боротися далі. 19 серпня 1959 р. вона (під прізвиськом чоловіка – Ланцута) написала скаргу, відзначивши, що жодного злочину не вчиняла, а слідчий сфальсифікував справу, примусивши її через погрози і побиття підписувати неправдиві протоколи допитів. В. Журбенко згадала й про відсутність у суді свідків, а також поставила під сумнів рішення ВТ про перекваліфікацію її провини на «недонесення», адже події відбувалися в роки німецької окупації, тож донести органам радянської влади не могла. «Я вважаю себе цілковито невинуватою, тому прошу витребувати мою

⁴⁷ Архів УСБУ ЛО. Спр. П-19194. Арк. 64–65.

⁴⁸ Там само. Арк. 71.

⁴⁹ Там само. Арк. 72–74.

⁵⁰ Там само. Арк. 79–81зв.

⁵¹ Там само. Арк. 87.

⁵² Там само. Арк. 89–89зв., 93, 95.

справу, перевірити усі матеріали мого обвинувачення і повністю мене реабілітувати», – зрештою просила В. Журбенко⁵³.

З цього приводу заступник голови ВТ ПрикВО полковник юстиції Новицький у вересні 1959 р. повідомив військового прокурора ПрикВО генерал-майора юстиції В. Стрекаловського, що навіть рішення ВТ 1955 р. сумнівне, адже в матеріалах справи немає точних даних про членство Н. Вороніної в ОУН, а тому відсутні підстави обвинувачувати В. Журбенко в недонесенні на Н. Вороніну. Крім того, пропонував перевірити справи Н. Сидоренко й А. Німець, витяги з протоколів допитів яких є у справі В. Журбенко⁵⁴. Відтак військовий прокурор ПрикВО передав справу до Управління Комітету державної безпеки (КДБ) у Львівській обл.⁵⁵.

У жовтні 1959 р. слідчий слідчого відділу УКДБ Львівської обл. лейтенант Клименко взявся за перевірку архівно-слідчої справи В. Журбенко⁵⁶. Передовсім звернувся до уповноваженого УКДБ Магаданської обл. Росії з прохання допитати В. Журбенко-Ланцуту й поставити їй 13 запитань, зокрема щодо зв'язків із Н. Сидоренко та А. Німець, вербування в ОУН, застосування щодо неї недозволених законом методів слідства тощо⁵⁷. Вже 29 жовтня 1959 р. кадебіст із Сусуманського р-ну Магаданської обл. Росії старший лейтенант Комлев провів допит В. Журбенко. Остання знову зазначила, що не визнає себе винною, заперечила належність до ОУН, запевнила про непоінформованість щодо причетності Н. Вороніної до організації, підтвердила застосування до неї фізичного впливу з боку слідчого. Уперше зазначила, що в листі до Н. Вороніної в січні 1945 р. не висловлювала жодних антирадянських чи націоналістичних поглядів. Найцікавіше те, що В. Журбенко-Ланцута цілком заперечила знайомство з Н. Сидоренко й А. Німець⁵⁸.

Водночас зі Львівського УКДБ колегам із Дніпропетровська було надіслано прохання надати довідки щодо свідків у справі В. Журбенко: Н. Вороніної, Н. Сидоренко, А. Німець⁵⁹. Відповідь виявилася неочікуваною: виявляється, Н. Вороніна загинула ще 1945 р. Водночас до Львова надійшла оглядова довідка зі справи Н. Сидоренко⁶⁰. Згідно з нею, у Дніпропетровську в роки німецької окупації утворилася «група українських націоналістів» у складі Єфросинії Ялової («Ліди»), Лідії Бриковець, Віри Гостроверхової, Нелі Сидоренко, Надії Вороніної. Керівником групи була Є. Ялова. На початку 1945 р. органи держбезпеки Н. Вороніну затримали, але незабаром звільнили. Запідозривши Н. Вороніну у співпраці з радянськими спецорганами, Є. Ялова у лютому 1945 р. вбила її в лісовому масиві неподалік Кривого Рогу. При цьому батьки Н. Вороніної підтвердили факт зникнення доньки в 1945 р. і повідомили, що вони отримують державну допомогу за неї як загиблу при виконанні завдання. З приводу Н. Сидоренко в оглядовій довідці вказувалося, що вона була заарештована в листопаді 1945 р., будучи вже студенткою Львівського

⁵³ Архів УСБУ ЛО. Спр. П-19194. Арк. 100–101зв.

⁵⁴ Там само. Арк. 98–99.

⁵⁵ Там само. Арк. 97.

⁵⁶ Там само. Арк. 102.

⁵⁷ Там само. Арк. 103–104.

⁵⁸ Там само. Арк. 108–109зв.

⁵⁹ Там само. Арк. 110–110зв.

⁶⁰ Там само. Арк. 111.

політехнічного інституту. На одному з допитів вона згадала «учасницю ОУН Варю», але нічого конкретно про неї та її діяльність не розповіла⁶¹.

Одержавши таку інформацію, працівники Львівського УКДБ взялися розшукувати Н. Сидоренко, яка мешкала в м. Воркута. На їх прохання кадебісти у Воркуті 30 листопада 1959 р. допитали Н. Сидоренко. Остання розповіла про зустрічі з Н. Вороніною, але не могла згадати В. Журбенко. Крім того, сама Н. Сидоренко заперечувала своє членство в ОУН⁶². Такий поворот справи змусив львівських працівників КДБ ще раз просити допомоги в колег із Дніпропетровська, зокрема повторно перевірити, чи притягувалися до кримінальної відповідальності А. Німець та Н. Вороніна⁶³. 12 грудня 1959 р. із Дніпропетровська надійшла довідка, відповідно до якої архівно-слідчих справ на цих осіб немає. У справі Н. Сидоренко знайшли витяг із протоколу допиту А. Німець від 5 лютого 1946 р., що відбувся в Києві. Проте не вдалося з'ясувати, хто її допитував і де перебуває оригінал протоколу. Водночас виявилось, що в облікових матеріалах КДБ Н. Вороніна зафіксована як учасниця ОУН. У цих же матеріалах знайшлася копія протоколу допиту Н. Вороніної від 7 грудня 1943 р. Допит проводив працівник Управління контррозвідки «Смерш» Третього Українського фронту. Прізвища В. Журбенко у показах Н. Вороніної не було⁶⁴.

Додатково зібрана щодо В. Журбенко інформація змусила представників правової системи СРСР закрити її справу. На початку лютого 1960 р. голова Військової колегії Верховного суду СРСР генерал-майор юстиції В. Борисоглебський вніс протест до Військової колегії Верховного суду СРСР, пропонуючи припинити справу з таких причин: 1) матеріалами справи не встановлено, що В. Журбенко в 1945 р. зустрічалася з учасниками ОУН; 2) у справі немає чітких свідчень, що Н. Вороніна взагалі була членом ОУН; 3) довідка від 17 листопад 1946 р. за підписом слідчого УМДБ Дрогобицької обл. молодшого лейтенанта Бердака про засудження й ув'язнення Н. Вороніної та А. Німець заперечується інформацією про те, що архівно-слідчої справи А. Німець немає, а Н. Вороніна була вбита ще в 1945 р.; 4) з огляду на твердження батьків Н. Вороніної, остання виконувала завдання в інтересах радянської влади; 5) допитана при перевірці справи Н. Сидоренко не підтвердила знайомства з В. Журбенко; 6) у своїх свідченнях від 29 листопада 1959 р. В. Журбенко-Ланцута також заперечила знайомство з Н. Сидоренко та А. Німець, вказавши, що попередні покази були вимушені й надані під примусом слідчого; 7) жодних інших об'єктивних даних, які би свідчили про зв'язок В. Журбенко з ОУН у справі немає⁶⁵. 3 березня 1960 р. Військова колегія Верховного суду СРСР ухвалила відмінити вироки ВТ 1946 р. і 1955 р. та припинити справу В. Журбенко за відсутністю складу злочину⁶⁶.

У квітні 1960 р. В. Журбенко отримала зазначене рішення⁶⁷, яке ставило крапку в 14-річній історії її поневірянь за нескоєні «злочини». Згодом вона переїхала до Дніпродзержинська, де проживала під прізвищем Ланцута. На жаль, не знаємо дати її смерті.

⁶¹ Архів УСБУ ЛО. Спр. П-19194. Арк. 116–118.

⁶² Там само. Арк. 124зв.–125.

⁶³ Там само. Арк. 126.

⁶⁴ Там само. Арк. 131.

⁶⁵ Там само. Арк. 134–135.

⁶⁶ Там само. Арк. 136–138.

⁶⁷ Там само. Арк. 148.

Підсумовуючи, відзначимо, що трагічні події у житті В. Журбенко були започатковані її близьким знайомством із Н. Вороніною, яка, ймовірно, ще в роки нацистської окупації стала радянською агенткою (припускаємо, ще до арешту «Смершем» у грудні 1943 р.). Для юної В. Журбенко залучення до деяких аспектів діяльності українських націоналістів в окупованому Дніпропетровську мало вимір «молодечої романтики». Очевидно, вона і справді не була членкинею ОУН або ж не встигла влитися в цю організацію. Її швидше можна вважати «симпатиком» ідей та діяльності українських націоналістів. У листі до Н. Вороніної, на наше переконання, не було жодних прямих свідчень про належність авторки до ОУН, хоч деякі висловлювання нашою думку про її критичне ставлення до політики радянської влади. Слідчий-емдєбіст Бердак, безумовно, сфальшував справу і протоколи допиту, тортурами домігшись від дівчини певних зізнань. Зрозуміло, що й Н. Сидоренко, яку допитували у Дніпропетровську, говорила під диктовку слідчих, зокрема і щодо В. Журбенко. Але «згадала» її, мабуть, тому, що в її справі також з'явився витяг із протоколу допиту А. Німець. Звідки взялася ця довідка, де оригінальний протокол допиту А. Німець і хто вона, зрештою, така, КДБ у 1959 р. так і не вдалося з'ясувати. Можливо, цей документ був фальшивкою спецорганів, щоби «викрити» низку «українських націоналістів». Зауважимо, що В. Журбенко продемонструвала мужність, намагаючись боротися за справедливість, що виявилось уже під час засідання ВТ у Дрогобичі, а згодом – в умовах «хрущовської відлиги». В. Журбенко домоглася реабілітації, але кримінальна справа 1946 р., ув'язнення і виправно-трудова табори назавжди зламали її долю, мрії про майбутнє та улюблену працю на педагогічній ниві. Водночас справа В. Журбенко – це чергова ілюстрація брутального створення «ворогів народу» радянською репресивно-каральною системою.

REFERENCES

1. Chepurko, O. O. (2015). *Istoriia Derzhavnoho ukrainskoho universytetu u m. Dnipropetrovsk (1941–1943): postanovka naukovoï problemy*. Hileia, 95, 85 [in Ukrainian].
2. Haliv, M. (2013). Represii proty sluzhbovtziv ta intelihentsii Drohobytskoi oblasti u 1946 r.: istorychno-statystychni narys. *Ukrainskyi natsionalizm: istoriia ta idei*, 2, 96–104 [in Ukrainian].
3. Horbal, M. (2005). *Dovidnyk-poshukivets. Reiestr osib, poviazanykh z vyzvolnoiu borotboiu na terenakh Drohobychchyny 1939–1950 (za arkhivnymi dokumentamy)*. Toronto; Lviv: «Litopys UPA» [in Ukrainian].
4. Kudelia, D. (2010). Dnipropetrovtsi v Ukrainskii povstanskii armii. In *Dialnist pidpillia OUN na Shkodi Ukrainy: zb. statei* (pp. 39–40). Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
5. Natsionalna knyha pamiaty zhertv Holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini. Kirovohradska oblast. (2008). Kirovohrad: TOV «Imeks LTD» [in Ukrainian].
6. Panchenko, V., Shchur, Yu., & Seredin, A. (2010). *Dnipropetrovska OUN y borotbi z nimetskoïu okupatsiieiu (dokymenty i materialy)*. Dnipro [in Ukrainian].
7. Yerzhabkova, B. (2008). Shkilna osvita ta shkilna polityka v reikhskomisariati «Ukraina» (1941–1944) u svitli nimetskykh dokumentiv. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

8. Zanko, R. A., Kulinich, H. O., & Samoilenko O. M. (Comps). (2013). *Misto Dniprodzerzhynsk u roky viiny (1941–1945). Zbirnyk arkhivnykh dokumentiv ta fotohrafii*. Dniprodzerzhynsk: Vyd. dim «Andrii» [in Ukrainian].

Mykola HALIV

Doctor of Sciences in Education

Associate Professor

at the Department of History of Ukraine

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

e-mail: halivm@yahoo.com

Anna OHAR

PhD

Senior lecturer

at the Department of Philological Sciences

and Techniques of Teaching in Elementary School

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

e-mail: annaogar@ukr.net

«THE OUN MEMBER» VARVARA ZHURBENKO: THE FATE OF A RE-PRESSED TEACHER (BASED ON ARCHIVAL-CRIMINAL CASE FILE)

The article reveals Varvara Stepanivna Zhurbenko's biography. In 1946, the Soviet state security authorities accused her of being a «parricide» and a member of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN). The article's relevance is due to the need to determine whether V. Zhurbenko was an OUN member. The article also illustrates the illegal mechanisms used by the Soviet repressive authorities. The research's main source was the V. Zhurbenko's archival-criminal case, which is stored in the Archive of the Security Service of Ukraine in the Lviv region.

As a result of the study, it was found that V. Zhurbenko participated in the activities of one of the OUN grassroots units in Dnipropetrovsk in early 1943. She did not join the OUN, but her contacts with OUN's member N. Voronina, who was also an agent of Soviet special services, played a tragic role in her later life. Having received a pedagogical education, V. Zhurbenko worked in the incomplete secondary school of the village Khidnovychi in the Drohobych region. In late 1944 – early 1945, she corresponded with N. Voronina. She was arrested in October 1946. During the investigation, V. Zhurbenko was forced to confess to belonging to the OUN. She was sentenced to 10 years in prison in the Soviet concentration camps. After J. Stalin's death, when the totalitarian regime weakened somewhat, V. Zhurbenko tried to achieve justice. As a result, her case was double-checked (in 1955 and 1959), and eventually, V. Zhurbenko was rehabilitated. She was able to prove that the criminal case against her had been fabricated by an MGB investigator who had used the beating and threats. Thus, the authors found out that V. Zhurbenko was not a member of the OUN, although some contemporary historians were convinced that she belonged to this organization.

Keywords: Varvara Zhurbenko, MGB, OUN, Dnipropetrovsk, Drohobych region, military tribunal, rehabilitation.